

نظم و امنیت؛ یا حقوق شهروندی؛ تقدم یا تأخر

دکتر حسین علائی^۱

مقدمه

یکی از وظایف اصلی هر دولت تأمین نظم و امنیت شهروندان خود است. اهمیت نظم و امنیت از نظر برخی از فلاسفه علم سیاست تا آن حد است که فلسفه تشکیل دولت را برقراری نظم و امنیت برای شهروندان خود می‌دانند. برقراری نظم و امنیت در جامعه دو بُعد دارد. نخست برقراری نظم و امنیت جامعه در برابر تجاوزات و مخاطرات داخلی و ثانیاً در برابر تجاوزات و مخاطرات دشمنان خارجی است. در نظام جمهوری اسلامی ایران برقراری نظم و امنیت در داخل از وظایف نیروی انتظامی است. به عبارت دیگر «پیشگیری از وقوع جرم و برقراری نظم و امنیت یکی از وظایف مهم نیروی انتظامی است» (پیمان اصل و حسین زاده، ۱۳۸۷، ص ۷۵). پلیس سازمان اجتماعی است که عهده‌دار اجرای مقررات امنیت داخلی یک کشور و اعمال قدرت قانونی برای حفظ امنیت و آرامش آن (آریانپور، ۱۳۷۹، ص ۲۹)، تعریف شده است.

با وجود اهمیت برقراری نظم و امنیت در جامعه، افراد یک جامعه به منظور برخورداری از یک زندگی شایسته و انسانی از حقوق خاصی تحت عنوان حقوق شهروندی برخوردار هستند که این حقوق فطری و ذاتی افراد جامعه است و نباید به بهانه برقراری نظم و امنیت پایمال شود. به عبارت دیگر باید تعادلی بین برقراری نظم و امنیت از یک سو و رعایت و احترام به حقوق شهروندی از سوی دیگر وجود داشته باشد.

در اسلام احترام به حقوق شهروندی اتباع جامعه مورد تأکید قرار گرفته است. از اینرو در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران اهمیت حقوق شهروندی و رعایت آن توسط مراجع قضایی مورد تأکید مقنن بوده است. در قوانین موضوعه

چکیده

در این تحقیق به بررسی وضعیت تقدم و تأخر حقوق شهروندی با نظم و امنیت پرداخته شده است. نظم و امنیت و همزمان آزادی و برخورداری از حقوق شهروندی ارزش‌های بنیادین یک جامعه را تشکیل می‌دهد. حال پرسش این است که در نظام حقوقی کشورمان تقدم یا تأخر با کدام یک است؟ برای انجام این تحقیق از روش توصیفی و تحلیلی استفاده شده است. نتیجه این تحقیق نشان می‌دهد که در نظام حقوقی ایران قانونگذار تلاش نموده است که تعادلی بین این دو ارزش برقرار نماید. به این صورت که در عین وضع قوانین محکمی برای برقراری نظم و امنیت شهروندان و مقابله با جرم و جنایات و همچنین مواردی اخلاقی در نظم اجتماعی اما حقوق شهروندی را نیز مورد توجه قرار دهد. توجه ویژه قانون‌گذار کشورمان به بحث حقوق شهروندی به دلیل بنیان عمیقی است که حقوق شهروندی در اسلام دارد. علاوه بر اینکه ایران به اسناد بین‌المللی مختلف حقوق بشری پیوسته است می‌توان گفت در قانون اساسی نیز به هیچ مقامی حق سلب آزادیهای مشروع مردم داده نشده است، حتی اگر از سوی مجلس شورای اسلامی و یا مقامات قوه مجریه قوانین و مقرراتی ناقض حقوق شهروندی تصویب گردد لذا این قوانین مطابق قانون اساسی باطل است.

واژگان کلیدی

نظم، امنیت، حقوق شهروندی، منشور حقوق شهروندی

۱. استادیار حقوق عمومی و عضو هیأت علمی گروه حقوق دانشگاه آزاد اسلامی شیراز، ایران.

به منظور ترسیم جایگاه حقوق شهروندی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، نخست، شهروندی را تعریف کرده و سپس جایگاه حقوق شهروندی در اسلام بررسی خواهد شد. و همچنین جایگاه حقوق شهروندی در قوانین موضوعه ایران مطالعه خواهد شد.

۱-۱. تعریف حقوق شهروندی

بسیاری از اندیشمندان بر این عقیده هستند که مفهوم شهروندی ریشه در دولت شهرهای یونان باستان دارد، با این وجود سایرین معتقدند که شهروندی پدیده‌ای مدرن است که تاریخ آن تنها به چند صد سال قبل برمی‌گردد. (Pocock, 1998: p 32). شهروندی غالباً به عنوان یک پدیده غربی شناسایی شده است. این عقیده وجود دارد که شهروندی در زمان باستان شکل بسیار ساده‌تری از اشکال مدرن شهروندی است. (Isin Engin; Bryan, 2002: p105). شهروندی^۱ از واژه لاتین سیویتاس^۲، مشتق است. این واژه در زبان لاتین تقریباً معادل کلمه پولیس^۳، در زبان یونانی است. پولیس یا شهر تنها مجتمعی از ساکنان نیست بلکه واحدهای سیاسی مستقل به شمار می‌آید. شهروند کسی است که به آن واحد سیاسی تعلق دارد و دارای شرایط لازم برای مشارکت در اداره امور عمومی در محدوده شهر است (پلبو، ۱۳۷۰: ص ۱).

شهروندی حالتی است که یک شخص به موجب عرف یا قانون به عنوان عضوی از یک کشور پذیرفته شده است. شهروندی مفهومی متعلق به یک کشور است. اشخاص ممکن است تابعیت چند کشور را داشته باشند و یا این که ممکن است شخصی تابعیت هیچ کشوری را نداشته باشد که به این اشخاص، اشخاص بی‌دولت^۴ (بی‌تابعیت) گفته می‌شود. در برخی از زبان‌ها اصطلاح ملیت به جای شهروندی نیز به کار برده می‌شود.

(Votruba, Martin, 2005). شهروندی، عمدتاً در حقوق بین‌الملل، اصطلاحی است که در ارتباط با شخص بکار برده می‌شود که عضویت یک کشور را دارد. (Weis, 1979: p3)

البته چنانچه بخواهیم نیک بنگریم حقوق شهروندی به گونه‌ای نام‌گذاری ایرانی برای حقوق و آزادی‌های انسان است و شامل حقوق و آزادی‌هایی می‌شود که در اسناد بین‌المللی پذیرفته شده توسط دولت ایران و اسناد داخلی شامل قانون اساسی، قوانین عادی، مقررات و رویه قضایی کشور شناسایی و تصویب شده است (عباسی، ۱۳۹۳: ص ۲۸۵).

عده‌ای نیز در توصیف دو اصطلاح حقوق بشر و حقوق شهروندی می‌گویند که بسیاری از حقوقی که جنبه شهروندی دارند، در

اهمیت حقوق شهروندی تا آن اندازه است که قانون اساسی فصلی را اختصاص به حقوق ملت داده و در آن اقسام مختلف این حقوق را برشمرده و دولت را ملزم به تأمین و رعایت آن نموده است. همچنین قوانین عادی و حتی بخشنامه از سوی ریاست قوه قضاییه نیز در خصوص رعایت حقوق شهروندی تصویب و صادر شده است. در قوانین کیفری برای نقض حقوق شهروندی از سوی مراجع قضایی و انتظامی ضمانت اجرای کیفری شدید تعیین شده است. هم چنین در ۲۹ آذر ۱۳۹۵ منشور حقوق شهروندی ایران به امضای رئیس‌جمهور، (حسن روحانی) رسید. نسخه اولیه این سند در ۵ آذر ۱۳۹۲ تدوین و ارائه شده بود. این منشور شامل سرفصل‌های متعددی است که سه نسل حقوق شهروندی در آن گنجانده شده است.

حقوق شهروندی ابعاد گوناگونی دارد که در این پژوهش تنها به آن بخش پرداخته می‌شود که مرتبط با وظایف نیروی انتظامی به عنوان مسئول تأمین نظم و امنیت در جامعه است. در واقع در مواردی ممکن است نیروی انتظامی در راستای برقراری نظم و امنیت در جامعه به اقداماتی دست بزند که در تعارض با حقوق شهروندی افراد جامعه باشد. در این پژوهش این پرسش اصلی قابل طرح است که آیا لزوم برقراری نظم و امنیت در جامعه توسط نیروی انتظامی ممکن است تعارضی با حقوق شهروندی افراد جامعه داشته باشد؟ آیا ممکن است تعادلی بین این دو ایجاد شود؟ و سرانجام اینکه آیا تعارض و تضادی ممکن است بین این دو مقوله پیش بیاید؟ و در صورت روی دادن اولویت با کدام یک است؟ فرضیه این تحقیق این است که برقراری نظم و امنیت نه تنها تعارضی با حقوق شهروندی ندارد بلکه وجود آن برای برخورداری کامل از حقوق شهروندی ضروری است. در واقع در صورت آگاهی شهروندان از حقوق قانونی خود و همچنین آگاهی پلیس از این حقوق و آموزش و رعایت کامل آن زمینه‌ساز برقراری نظم و امنیت و همزمان رعایت حقوق شهروندی افراد یک جامعه است.

۱. حقوق شهروندی

یکی از دغدغه‌های جوامع دموکراتیک تضمین حقوق شهروندی برای اتباع خود می‌باشد. در نظام جمهوری اسلامی ایران مقنن سعی کرده بتواند حقوق شهروندی کلیه شهروندان خود را تضمین نماید و در صورت تجاوز به این حقوق با متخلفین برخورد قانونی نماید.

1. Citizen

3. Polis

2. Civitas

4. stateless

بسیار گرمای داشتیم و کرامت بخشیدیم و آنان را بر خشکی و تریها (بر و بحر) تسلط دادیم و از طبیات و پاکی‌ها روزی‌شان قرار دادیم و آنان را بر بسیاری از موجوداتمان فضیلت و برتری بخشیدیم.

نتیجه اینکه از نظر قرآن انسان به عنوان برترین موجود در عالم هستی از کرامت ذاتی برخوردار است و هیچ کس حق ندارد کرامت ذاتی انسان را مخدوش نماید. بنابراین تجاوز به کرامت انسانی از نظر قرآن کریم گناه و مستحق مجازات اخروی و دنیوی است.

در خصوص مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌ها توسط پیامبر، شهید مرتضی مطهری معتقد است: «برای هیچ کس مثل رسول خدا زمینه استبداد و دیکتاتوری فراهم نبود ولی هرگز استبداد در امور اجتماعی نمی‌ورزید و کوشش می‌کرد مردم را به دموکراسی عادت دهد. داستان‌ها از مشورت‌های رسول خدا هست. رأی و نظر و فکر و عقیده مردم را محترم می‌شمرد، با آن‌ها تبادل نظر می‌کرد، با این که با عالم وحی متصل بود.» هم‌چنین روایاتی در مورد رعایت حقوق شهروندی از طرف معصومین وجود دارند که چند مورد آن را ذکر می‌کنیم از جمله برخورد عادلانه حکومت با مردم که امیرالمومنین علی (ع) در این زمینه فرمودند: کراراً از پیامبر شنیدم که می‌فرمودند ملتی که اقشار ضعیف آن نتواند حق خود را از قدرتمندان بدون ترس و لکنت زبان بگیرند هرگز به سعادت نخواهد رسید. و در مورد حقوق مردم می‌فرمایند «یکی از حقوق شما بر من این است که همه شما در مورد حق نزد من مساوی هستید» (رضایی‌پور، ۱۳۸۷: ص ۲۷۱). در جامعه اسلامی رعایت حقوق شهروندی تنها منحصر به رعایت حقوق شهروندی اتباع مسلمان نیست، بنابراین حتی چنانچه شهروندی مسلمان نباشد، اما در جامعه‌ی اسلامی زندگی کند؛ رعایت حقوق او واجب است؛ چنانچه یکبار نزد امیرالمؤمنان علی (ع) از تجاوز به حقوق یک زن یهودی خبر آوردند و حضرت فرمودند اگر مسلمانی این سخن را بشنود و از غصه بمیرد جای شگفتی نیست.

گفته می‌شود در اسلام شهروند غیرمسلمان عضوی از جامعه اسلامی است که با داشتن عقیده غیراسلامی، حق مشارکت فعالانه در پیشبرد اداره امور جامعه خود را داشته و از حقوق فردی، مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بهره‌مند می‌باشد. غیرمسلمان با پذیرش پیمان دمه می‌تواند تبعه دولت اسلامی گشته و مسلمانان و دولت اسلامی موظف به رعایت

ردیف حقوق بشر نیز قرار می‌گیرند. با این وجود تفاوت‌هایی میان حقوق بشر و حقوق شهروندی وجود دارد. برای مشخص شدن تمایز این دو مفهوم لازم است تعریفی از حقوق بشر ارائه شود. حقوق بشر عبارت است: «مجموعه امتیازات متعلق به افراد یک جامعه و مقرر در قواعد موضوعه که افراد، به اعتبار انسان بودن در روابط خود با دیگر افراد جامعه و با قدرت حاکم، با تضمینات و حمایت‌های لازم، از آن برخوردار می‌باشند» (هاشمی، ۱۳۸۴: ص ۱۲) که به این حقوق در اسناد بین‌المللی علی‌الخصوص اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاقین اشاره شده است. با توجه به این تعریف، تفاوت حقوق شهروندی با حقوق بشر در این است که حقوق شهروندی جنبه ملی دارد در حالی که حقوق بشر جنبه فراملی دارد. توضیح اینکه حقوق شهروندی شامل حقوق مدنی، سیاسی و اقتصادی که فرد به دلیل داشتن تابعیت یک کشور از آن برخوردار است در حالی که حقوق بشر حقوقی فراملی و ذاتی انسان است که همه انسان‌ها بدون در نظر گرفتن تعلق آنها به یک کشور یا یک نظام سیاسی از آن برخوردار هستند. هم‌چنین اصطلاح حقوق بشر که بیشتر در بین کشورهای دیگر مرسوم است جنبه حق‌مدارانه قوی دارد در حالی که با نگاهی عمیق به واژه حقوق شهروندی می‌توان نوعی تکلیف نیز در آن پیدا کرد یعنی به نوعی شهروند تکالیفی انجام می‌دهد و در مقابل قانون هم حقوقی را برایش پیش‌بینی می‌کند.

۲-۱. جایگاه حقوق شهروندی از دیدگاه اسلام

اسلام انسان را دارای مقام و ارزش والایی می‌داند و خداوند در آیه ۳۰ سوره بقره خلقت انسان را به خود تبریک گفت و هم‌چنین قرآن در خصوص منزلت انسان فرموده «وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً...»^۱ یعنی خداوند به هنگام آفرینش آدم خطاب به فرشتگان فرمود من اراده کردم که در روی زمین برای خود خلیفه و جانشین قرار دهم و... و در جای دیگر می‌فرماید «هُوَ الَّذِي جَعَلَكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ...»^۲ یعنی خداوند همان است که شما انسان‌ها را جانشینان خود در روی زمین قرار داد... و لذا روی همین اصل است که خداوند، انسان را نسبت به بسیاری از موجودات فضیلت و برتری بخشیده و در جای دیگر از قرآن مجید می‌فرماید: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَا هُمْ فِي الْبُرِّ وَبَحْرٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَا هُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا»^۳ یعنی ما فرزند آدم را

۱. قرآن کریم، سوره بقره آیه ۳۰

۲. همان، سوره فاطر آیه ۳۹

۳. همان، سوره بنی‌اسرائیل آیه ۷۰

حقوق و آزادی‌های آنان می‌باشند. اسلام، آزادی‌های فردی، حق حیات، آزادی رفت و آمد، امنیت شخصی، آزادی اختیار مسکن، مصونیت مسکن، مصونیت مکاتبات و مکالمات تلفنی را برای شهروندان غیرمسلمان به رسمیت می‌شناسد.

۳-۱. جایگاه حقوق شهروندی در قوانین موضوعه ایران

حقوق شهروندی در حقوق موضوعه ایران در سه سطح قانون اساسی به عنوان قانون برتر و قوانین عادی و هم‌چنین در حد مقررات انعکاس یافته است. هم‌چنین منشور «حقوق شهروندی» که از سوی دولت روحانی تدوین و ابلاغ گردید، تلاش نموده است که حقوق شهروندی که به طور پراکنده در قوانین متعدد ذکر شده را منسجم نماید و به صورت یک منشور حقوقی درآورد. حجم قوانین در نظام حقوقی ایران در خصوص حقوق شهروندی نشان دهنده اهمیت آن است که قانون‌گذار ایران برای حقوق شهروندی اتباع خود قائل شده است. در این بحث مقررات مربوط به حقوق شهروندی را به اختصار در سه قسمت قانون اساسی، قوانین عادی و مقررات مورد بحث و بررسی قرار خواهیم داد.

۱-۳-۱. قانون اساسی

قانون اساسی فصل سوم خود را اختصاص به حقوق ملت داده است در این فصل اقسام حقوق اساسی شهروندی بر شمرده شده است و بر رعایت آن تأکید شده است. جزئیات و ضمانت اجرای بسیاری از این حقوق در قوانین عادی پیش‌بینی شده است. در این قسمت مهم‌ترین حقوق شهروندی که مرتبط با تضمین امنیت شهروندان در برابر اقدامات نیروی انتظامی است بر شمرده می‌شود:

الف. حق برخورداری از آزادی: آزادی یکی از اصول محوری و ارزشی نظام جمهوری اسلامی ایران است. قانون اساسی با الهام از سوابق تاریخی تلخ نقض حقوق و آزادی‌ها در تاریخ معاصر ایران بر اهمیت آزادی تأکید داشته است. اهمیت آزادی تا آنجا است که اصل نهم قانون اساسی اجازه سلب آزادی مشروع مردم را حتی با وضع قوانین در هیچ صورتی نداده است. هم‌چنین مطابق اصل هفتاد و نهم قانون اساسی به دلیل حساسیتی که نسبت به حکومت نظامی داشته است مقرر داشته که برقراری حکومت نظامی ممنوع است. دولت تنها در صورت ضرورت می‌تواند در شرایط اضطراری به منظور برقراری نظم و امنیت به طور موقت برای مدت ۳۰ روز محدودیت‌های ضروری با تصویب مجلس وضع نماید.

ب. اصل آزادی در انتخاب محل سکونت و تعرض ناپذیری به مسکن: یکی از مهم‌ترین حقوق شهروندی اصل آزادی انتخاب محل سکونت و مسکن است. اصل بیست و دوم قانون اساسی در این خصوص مقرر می‌دارد: «حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز می‌کند» با وجود لزوم رعایت آزادی انتخاب مسکن، این آزادی در مواردی ممکن است محدود شود، برای مثال در نظام حقوق ایران مسکن زن شوهردار منزل شوهر است و یا برخی از کارمندان دولت موظف هستند در محل معینی برای مدت زمان خاصی ساکن باشند و هم‌چنین ممکن است گاهی بنابه دلایل امنیتی و با دستور قضایی اجازه ورود ضابطان به مسکن اشخاص داده شود.

ج. اصل عدم تعرض به مکالمات، مکاتبات، و مراسلات: در راستای حمایت از حریم خصوصی اصل بیست‌وپنجم قانون اساسی تأکید می‌کند که: «بازرسی و نرساندن نامه‌ها، ضبط و فاش کردن مکالمات تلفنی، افشای مخابرات تلگرافی و تلکس، سانسور، عدم مخابره و نرساندن آنها، استراق سمع و هر گونه تجسس ممنوع است، مگر به حکم قانون.» البته در این خصوص نیز محدودیت‌هایی توسط قانون آیین دادرسی کیفری، قانون تشکیل شرکت پست و قوانین گمرکی در موارد خاصی اعمال شده است.

د. اصل ممنوعیت تفتیش عقاید: اصل بیست‌وسوم به صراحت تفتیش عقاید را ممنوع کرده است. در این اصل آمده است: «تفتیش عقاید ممنوع است و هیچکس را نمی‌توان به صرف داشتن عقیده‌ای مورد تعرض و مؤاخذة قرار داد.» هم‌چنین به آزادی عقیده و آزادی مذهب نیز در قانون اساسی اشاره شده است. در اصول دوازدهم، سیزدهم و چهاردهم، مذاهب اسلامی غیرشیعه در ایران مانند حنفی، مالکی، حنبلی و زیدی و هم‌چنین اقلیت‌های غیرمسلمان در اسلام شامل زردشتی، کلیمی و مسیحی احصا شده و به رسمیت شناخته شده است. در خصوص بقیه غیرمسلمانان نیز در اصل چهاردهم دولت ملزم به رفتار توأم با حسن مسئولیت با این گروه‌های غیرمسلمان شده است.

ه. حقوق قضایی شهروندان: حقوق قضایی شهروندان، حقوقی است که شهروندان در جریان رسیدگی به دعاوی توسط دستگاه‌های قضایی از آن برخوردار هستند. این حقوق بیشتر در خصوص رسیدگی در محاکم کیفری قابل طرح است. نخست مصداق این حق، حق بر دادخواهی است که در اصل سی‌وچهارم قانون اساسی به رسمیت شناخته شده است. مطابق با این اصل همه افراد جامعه حق دادخواهی را در مواقعی دارند که حق آنها

تضییع و یا انکار شده است. دوم منع بازداشت خودسرانه که در اصل سی‌ودوم اشاره شده است. سوم، حق بر انتخاب وکیل است که در اصل سی‌وپنجم قانون اساسی پیش‌بینی شده است. چهارم، اصل برائت که در اصل سی‌وهفتم به آن اشاره شده است. پنجم، منع شکنجه در اصل سی‌وهشتم و منع هتک حرمت و توهین به کسی است که به موجب قانون دستگیر، بازداشت یا زندانی شده است که در اصل سی‌ونهم به آن اشاره شده است. ششم، رسیدگی به جرایم مطبوعاتی و سیاسی که توسط هیأت منصفه باید صورت بگیرد.

حقوق دیگری در ارتباط با حقوق شهروندی در این فصل پیش‌بینی شده است که تنها به طور تیتروار به آن اشاره می‌شود: اصل برخورداری از حقوق مساوی (اصل نوزدهم)، آزادی آموزش و پرورش (بند سوم اصل سوم و اصل سی‌ام)، آزادی مطبوعات (اصل بیست‌وچهارم)، آزادی‌های گروهی (اصول بیست‌وششم و بیست‌وهفتم قانون اساسی). اصل حرمت مالکیت (اصل بیست‌ودوم)، حق تابعیت و تغییر آن (اصل چهل‌ویکم).

۳-۳-۱. بخش‌نامه قوه قضاییه

یکی از مهم‌ترین مقررات در این حوزه، بخشنامه حقوق شهروندی شماره: ۱/۸۳/۲۱۶ ریاست وقت قوه قضاییه آیت‌ا... هاشمی شاهرودی در تاریخ ۱۳۸۳/۱/۲۰ به محاکم قضائی در خصوص ضرورت رعایت حقوق شهروندی است. این بخشنامه ناظر بر حقوق شهروندی در مرحله تحقیقات مقدماتی خطاب به دادسرا و ضابطان قضایی است. در این بخشنامه حقوق شهروندی که متهم از مرحله کشف جرم و در جریان تحقیقات مقدماتی تا صدور کیفرخواست از آن برخوردار است تصریح شده و بر رعایت آن تأکید شده است. مهم‌ترین حقوق شهروندی که در این بخشنامه بر رعایت آن تصریح گردیده عبارت است از:

الف. کشف و تعقیب جرائم و اجرای تحقیقات و صدور قرارهای تأمین و بازداشت موقت باید بر مبنای قانون و با رعایت ترتیبات قانونی صورت گیرد.

ب. تأکید بر اصل برائت متهم تا هنگام اثبات جرم در محکمه صالحه.

ج. تأکید بر داشتن حق دفاع متهم و استفاده از وکیل و کارشناس در جریان رسیدگی.

د. بازداشت و دستگیری متهمین باید مبتنی بر قانون باشد.

ه. منع تحقیر متهم در جریان تحقیقات و بازجویی.

ز. رعایت مقررات قانونی در بازرسی‌ها و معاینات محلی.

ر. منع مطلق شکنجه متهمین به منظور اقرار و یا اجبار به انجام امری.

س. نظارت محاکم دادگستری بر بازداشتگاه‌های نیروهای ضابط و نحوه رفتار مأموران و متصدیان مربوط با متهمان.

تضییع و یا انکار شده است. دوم منع بازداشت خودسرانه که در اصل سی‌ودوم اشاره شده است. سوم، حق بر انتخاب وکیل است که در اصل سی‌وپنجم قانون اساسی پیش‌بینی شده است. چهارم، اصل برائت که در اصل سی‌وهفتم به آن اشاره شده است. پنجم، منع شکنجه در اصل سی‌وهشتم و منع هتک حرمت و توهین به کسی است که به موجب قانون دستگیر، بازداشت یا زندانی شده است که در اصل سی‌ونهم به آن اشاره شده است. ششم، رسیدگی به جرایم مطبوعاتی و سیاسی که توسط هیأت منصفه باید صورت بگیرد.

حقوق دیگری در ارتباط با حقوق شهروندی در این فصل پیش‌بینی شده است که تنها به طور تیتروار به آن اشاره می‌شود: اصل برخورداری از حقوق مساوی (اصل نوزدهم)، آزادی آموزش و پرورش (بند سوم اصل سوم و اصل سی‌ام)، آزادی مطبوعات (اصل بیست‌وچهارم)، آزادی‌های گروهی (اصول بیست‌وششم و بیست‌وهفتم قانون اساسی). اصل حرمت مالکیت (اصل بیست‌ودوم)، حق تابعیت و تغییر آن (اصل چهل‌ویکم).

۳-۳-۲. قوانین عادی

در راستای اجرایی کردن حقوق شهروندی مطرح در قانون اساسی، قوانین عادی گوناگونی به تصویب مجلس رسیده است که در این قوانین اقسام حقوق شهروندی بر شمرده شده است و برای آن ضمانت اجرایی قانونی پیش‌بینی شده است.

در تاریخ ۱۳۸۳/۲/۱۵ قانونی تحت عنوان «قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی» به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. این قانون در راستای اجرایی کردن حقوق شهروندی منعکس در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (علی‌الخصوص حقوق قضایی)، و ضرورت رعایت حقوق شهروندی به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. این قانون مشتمل بر یک ماده واحده و ۱۵ بند و نیز یک دستورالعمل اجرایی بند ۱۵ مصوب ۱۳۸۳/۱۲/۲۳ می‌باشد. طبق این ماده واحده از تاریخ تصویب این قانون، کلیه محاکم عمومی، انقلاب و نظامی، دادسراها و ضابطان قوه قضائیه مکلفند در انجام وظایف قانونی خویش، موارد مندرج در این قانون را به دقت رعایت و اجرا کنند، در صورت تخلف، متخلفین به مجازات مندرج در قوانین موضوعه محکوم خواهند شد.

قانون برنامه‌ی چهارم توسعه مصوب ۱۳۸۳/۶/۱۱ نیز به حقوق شهروندی توجه نموده است و ماده ۱۳۰ قانون مذکور قوه قضائیه را مسئول تهیه‌ی «لایحه‌ی حفظ و ارتقای حقوق شهروندی و حمایت از حریم خصوصی افراد» کرده است. در قانون جدید آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ نیز برخی از

۲. نظم و امنیت

همچنین در این بخشنامه هیأتی به منظور نظارت بر اجرای موارد مذکور در بخشنامه تعیین شده است.

۴-۳-۱. منشور حقوق شهروندی

منشور حقوق شهروندی جمهوری اسلامی ایران فهرستی ۱۲۰ ماده‌ای مستند بر قانون اساسی ایران از مهم‌ترین حقوق شهروندی ایرانیان در نظام حقوقی این کشور است که در ۲۹ آذر ۱۳۹۵ (۱۹ دسامبر ۲۰۱۶) از سوی رئیس‌جمهور حسن روحانی امضا شد تا سیاست‌ها و برنامه‌های دولت برای پیشبرد حقوق شهروندی پیگیری شود.

استیفای حقوق و آزادی‌های مدنی و سیاسی از جمله آزادی اندیشه، بیان و دسترسی به اطلاعات و تبادل آن، آزادی مطبوعات و رسانه‌ها، حق نقد و نظر و نظارت همگانی، حق سکونت و آزادی رفت‌وآمد، حق برخورداری از تابعیت، حق تعیین سرنوشت و اداره شایسته امور کشور به اتکای آرای عمومی از طریق نظام انتخاباتی سالم، شفاف و رقابتی و همه‌پرسی آزاد، حق تأسیس، اداره، عضویت و فعالیت در تشکل‌ها، احزاب و انجمن‌های مدنی و صنفی، حق شرکت آزادانه در اجتماعات و راه‌پیمایی‌ها و سایر حقوق، از جمله مهم‌ترین حقوق مذکور در این منشور است.

در خصوص ارزش حقوقی این منشور باید استدلال کرد که این منشور تلاش نموده است که حقوق شهروندی را که به‌طور پراکنده در قوانین مختلف کشور پیش‌بینی شده است در قالب یک سند واحد گردآوری کند. بنابراین این منشور حقوق شهروندی جدیدی را ایجاد نکرده است. از سوی دیگر منشور حقوق شهروندی از نقطه نظر سلسله مراتب نظام مقررات‌گذاری دولتی در ایران فاقد ارزش حقوقی است و تنها یک اعلامیه حقوق محسوب می‌گردد. این سند را حتی نمی‌توان در ردیف مصوبات قوه مجریه طبقه‌بندی کرد، زیرا این منشور در چارچوب ضوابط مقرر در قانون اساسی برای تصویب مقررات دولتی، تدوین نشده است و لذا در صورتی که در جایی این منشور محدودیت‌ها را بخواهد افزایش دهد و مغایر با قانون اساسی و حقوق بنیادین باشد منشور در آن قسمت بی‌اعتبار است.

با این حال، ارزش معنوی این منشور را نمی‌توان انکار کرد و همچنین صدور اعلامیه حقوق شهروندی خود یک نوع ابتکار محسوب می‌گردد که می‌تواند شهروندان را به حقوق شهروندی خود راهنمایی کند. بنابراین، نمی‌تواند از اهمیت این منشور چشم‌پوشی کرد.

دولت‌ها علاوه بر لزوم رعایت حقوق شهروندی اتباع خود، وظیفه دیگری به نام برقراری نظم و امنیت نیز دارند. تکلیف دولت به برقراری نظم و امنیت هم شامل امنیت داخلی و هم امنیت خارجی یا امنیت مرزها می‌شود. در این قسمت مفهوم نظم و امنیت، اهمیت آن و وظایف دولت در این خصوص بحث می‌شود. آنچه از نظم و امنیت مورد نظر است نظم و امنیت داخلی است.

۴-۱- مفهوم و اهمیت نظم و امنیت

کلمه امنیت مأخوذ از ریشه لاتین securitas است که از securus به معنای «فراقت از نگرانی» گرفته شده است (کالدول، ۱۳۸۲، ص ۳۳۳). همچنین امنیت به معنای ایمن بودن و به دور بودن از مخاطرات است (سیمبر، ۱۳۷۹، ص ۷۱۸). با در نظر گرفتن معانی لغوی، امنیت به این معناست که انسان از هرگونه تجاوز و تعرضی همچون ضرب و جرح، قتل، شکنجه روحی و جسمی و هر عملی که منافی شئون و حیثیت انسانی اوست، در امان باشد.

امنیت از دیرباز مهم‌ترین دغدغه انسان‌ها بوده است. از زمان انسان‌های اولیه، امنیت به عنوان اساسی‌ترین رکن زندگی پس از آب و غذا مطرح بوده است. امنیت در مورد افراد به این معناست که مردم هراس و بیمی نسبت به حقوق و آزادی‌های مشروع خود نداشته باشند و به هیچ‌وجه حقوق ایشان به مخاطره نیفتد و هیچ عاملی حقوق مشروع آنها را تهدید نکند. در واقع امنیت عبارت از جلوگیری از نقض و تعرض بالفعل است و گاهی اوقات نیز امنیت در برابر احساس وحشت، خوف و خطر مطرح می‌شود (گروسی و همکاران، ۱۳۸۶).

۴-۲- برقراری نظم و امنیت در ایران

عامل تأمین‌کننده امنیت در ایران قوای انتظامی است. در واقع در ایران وظیفه تأمین استقلال و تمامیت ارضی بر عهده ارتش و سپاه پاسداران و برقراری امنیت داخلی بر عهده نیروی انتظامی است. با این وجود ممکن است در موارد استثنایی هر یک از قوای مسلح وظایف همدیگر را انجام دهند.

تا قبل از تصویب قانون نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران در تاریخ ۱۳۶۹/۴/۲۷ وظیفه برقراری نظم و امنیت داخلی بر

نماید که کمترین لطمه‌ای به آزادی قانونی مردم وارد نشود. ب. اصل حاکمیت قانون: این اصل به این معناست که مقامات پلیس در جریان انجام وظایف خود باید تابع قانون باشند و از خودسری و اعمال صلاحیت شخصی پرهیز نمایند. ضمانت اجرای عدم رعایت اصل حاکمیت قانون توسط پلیس حسب مورد مسؤولیت اداری، مدنی و کیفری است. از این رو پلیس باید در جریان برقراری نظم و امنیت و انجام وظایف به عنوان ضابط قضایی تابع قانون باشد.

ج. منع شکنجه: هرگونه شکنجه توسط پلیس در هنگام کشف جرم و تحقیقات مقدماتی به منظور گرفتن اقرار و یا اجبار شخص به شهادت به طور مطلق ممنوع است. از این رو در قوانین و مقررات موضوعه ایران مقررات مفصلی در خصوص نحوه تحقیق از متهم در جریان کشف جرم و بازجویی پیش‌بینی شده است. همچنین علاوه بر بی‌اعتباری اقرار و یا شهادتی که با اجبار از متهم گرفته شده است، ضمانت اجرای کیفری نیز در این خصوص در قانون مجازات اسلامی پیش‌بینی شده است.

د. رعایت مقررات قانونی در دستگیری و بازداشت متهم: متهم باید بر اساس ترتیباتی که در قانون پیش‌بینی شده است دستگیر و بازداشت شود. بنابراین دستگیری و بازداشت خودسرانه متهمین توسط پلیس ممنوع است و در صورت تخلف در قانون مجازات اسلامی ضمانت اجرایی کیفری پیش‌بینی شده است.

هـ. ممنوعیت توهین و یا هتک حرمت متهم که به موجب قانون بازداشت و دستگیر شده است: پلیس باید در جریان بازداشت و دستگیری متهم حرمت و حیثیت او را رعایت نماید و از انجام اعمال که موجب هتک حرمت و حیثیت او می‌شود خودداری کند. برای مثال از پوشانیدن چشم متهم و یا توهین و تحقیر او باید خودداری شود.

و. رعایت اصل برائت: پلیس در برخورد با متهمین در جریان تحقیقات مقدماتی و بازجویی از متهمین باید رعایت اصل برائت را نماید.

ز. رعایت حقوق دفاعی متهم: پلیس باید در جریان تحقیقات مقدماتی، حقوق دفاعی متهم را محترم شمارد. مهم‌ترین این حقوق عبارت است از حق متهم به آگاهی از اتهام انتسابی (تفہیم اتهام) و دیگری حق داشتن وکیل و کارشناس حقوقی است.

ح. رعایت حق سکوت متهم: پلیس باید در جریان بازجویی از متهم به او یادآوری نماید که حق دارد از پاسخ دادن به سؤالات خودداری نماید. در صورت خودداری متهم به هیچ صورت نمی‌تواند متهم را از این حق شهروندی محروم نماید.

عده نیروهای سه‌گانه شهربانی، ژاندارمری و کمیته انقلاب بود. از آن به بعد این نیروها در هم ادغام شدند و نیروی جدیدی تحت عنوان نیروی انتظامی به منظور برقراری نظم و امنیت در داخل کشور تشکیل شد. ماده ۳ قانون تشکیل نیروی انتظامی ایران هدف از تشکیل نیروی انتظامی را استقرار نظم و امنیت، تأمین آرامش و آسایش عمومی می‌داند.

نیروی انتظامی علاوه بر برقراری نظم و امنیت وظایفی را به موجب مقررات آیین دادرسی کیفری به عنوان ضابط قضایی بر عهده دارد. در واقع مطابق با قانون، نیروی انتظامی ضابط عام قضایی محسوب می‌شود و وظیفه کشف جرم و انجام تحقیقات مقدماتی جرایم را بر عهده دارد. بنابراین نیروی انتظامی بیشترین برخورد با حقوق شهروندی را دارد و خطر نقض حقوق شهروندی از سوی نیروی انتظامی وجود دارد. از این رو، در قوانین متعددی حدود و اختیارات نیروی انتظامی در رابطه با مسائل مرتبط با حقوق شهروندی به دقت مشخص شده است.

۳. تأمین نظم و امنیت در مقابل رعایت حقوق شهروندی

همان‌طور که گفته شد وظیفه پلیس تأمین نظم و برقراری امنیت در داخل کشور است. از این رو بیشترین برخورد بین حقوق شهروندی و تأمین نظم و برقراری امنیت ممکن است در جریان برقراری نظم و امنیت در جامعه توسط پلیس صورت گیرد. پلیس در جریان برقراری نظم و امنیت ممکن است در صورت عدم پیش‌بینی مقررات و ضمانت اجرای قانونی مناسب موجب پایمال شدن حقوق شهروندان شود. از این رو در قوانین مختلف مقررات مفصلی در خصوص الزام پلیس به رعایت حقوق شهروندی پیش‌بینی شده است. مهم‌ترین مورد برخورد میان حقوق شهروندی و تأمین نظم و امنیت در جریان عملکرد پلیس به عنوان ضابط قضایی می‌باشد. مورد دیگر هنگامی است که پلیس در حالت فوق‌العاده و استثنایی اقدام به برقراری محدودیت‌های ضروری مطرح در اصل هفتادونهم قانون اساسی می‌نماید. به طور خلاصه مهم‌ترین وظایف پلیس در خصوص رعایت حقوق شهروندی با توجه به قوانین موضوعه ایران و بخشنامه قوه قضاییه عبارت است از:

الف. تضمین آزادی و احترام به آن: اهمیت آزادی در نظام جمهوری اسلامی ایران تا آن اندازه است که اصل نهم قانون اساسی بیان می‌دارد که اصل آزادی و استقلال و وحدت و تمامیت ارضی از هم قابل تفکیک نیستند و هیچ مقامی اجازه ندارد که آزادی‌های مشروع مردم را حتی با وضع قانون سلب نماید. بنابراین پلیس در برقراری نظم و امنیت باید چنان رفتار

حتی بازداشت متهم به عمل آورد. اما همزمان تلاش شده است که این اختیار مطلق پلیس محدود گردد و تحت کنترل و قاعده درآید. به این صورت که برای مثال در جرایم مشهود تنها تا ۲۴ ساعت به پلیس اختیار داده شده تا متهم را در توقیف نگه دارد. همچنین اعمال شکنجه که یکی از شیوه‌های مهم نقض حقوق شهروندی است، ممنوع شده است. ضمانت‌های دیگری مانند اصل براءت، منع توهین، فشار و یا اجبار متهم به شهادت همه اینها ابزارهایی هستند که قانون‌گذار تلاش نموده که در تعادل بین حقوق شهروندی و حفظ نظم و امنیت از آنها استفاده نماید.

با این حال در مواردی دیده می‌شود که قانونگذار جانب نظم و امنیت را گرفته و تا حدودی حقوق شهروندی را نقض کرده است. برای مثال در بحث آزادی‌های فکری و آزادی مطبوعات محدودیت‌هایی در قانون مطبوعات وجود دارد و به خلاف قواعد بین‌المللی انتشار نشریه را منوط به کسب مجوز کرده است و یا در باب آزادی‌های گروهی همچون آزادی اجتماعات و تشکل‌ها نیز به همین شکل کاملاً آزاد و یا صرفاً منوط به اعلام قبلی ندانسته است و کسب مجوز را لازم می‌داند.

ط. ممنوعیت حکومت نظامی: پلیس نمی‌تواند در جریان برقراری نظم و امنیت حکومت نظامی را برقرار نماید. مطابق اصل هفتادونهم قانون اساسی، پلیس تنها می‌تواند در حالت فوق‌العاده و استثنایی محدودیت‌های ضروری را به منظور برقراری نظم و امنیت وضع نماید. این محدودیت باید در شکل و قالبی نباشد که حالت حکومت نظامی به خود گیرد.

نتیجه گیری

در این مقاله به بررسی تقدم و تأخر حقوق شهروندی و در عین حال تأمین نظم و امنیت پرداخته شد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که نظام حقوقی کشورمان در عین حال که به برقراری نظم و امنیت در کشور اهمیت می‌دهد و همچنین به عنوان یکی از ارزش‌های اساسی تلقی شده است، اما به حقوق مردم نیز توجه ویژه دارد. به طوری که فصلی در قانون اساسی به حقوق ملت اختصاص داده شده است و قوانین عادی متعددی نیز در زمینه رعایت حقوق شهروندی تصویب شده است. در قوانین اسلام نیز حق شهروندان و افراد جامعه محترم شمرده شده است و تعرض به آن از سوی هیچ مقامی و با هیچ بهانه‌ای جایز نیست. ذیل اصل ۹ به زیبایی می‌گوید هیچ کس حق ندارد آزادی‌های مشروع را حتی با وضع قانون سلب کند. اما در پاسخ به پرسش این تحقیق که آیا در تعارض بین حقوق شهروندی و امنیت و نظم اولویت با کدام یک است می‌توان استدلال نمود که قانون‌گذار به خوبی توانسته که این دو ارزش را با هم آشتی دهد. از یک سو در قوانین ما به پلیس اختیارات مناسبی جهت برخورد با مجرمین اعطا شده است. برای مثال در جرایم مشهود پلیس حق دارد که حتی بدون دستور مقام قضایی، اقداماتی را در رابطه با جرم و حفظ آثار و ادله جرم و

فهرست منابع

منابع فارسی

- پیمانی اصل، عبدالله و حسین‌زاده، غضنفر (۱۳۸۷). «بررسی عوامل مؤثر بر توفیق گشت‌های انتظامی در پیشگیری از جرایم»، فصلنامه علوم انتظامی، سال دوم، شماره اول و دوم.
- آریان‌پور کاشانی، عباس و آریان‌پور کاشانی، منوچهر (۱۳۷۹). فرهنگ لغت آریان‌پور، انتشارات امیر کبیر.
- پلبو، روبر (۱۳۷۰)، شهروندی و دولت، ترجمه ابوالفضل قاضی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر (۱۳۸۱). مبسوط در ترمینولوژی حقوق، تهران: انتشارات کتابخانه دانش.
- هاشمی، سید محمد (۱۳۸۴). حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، تهران: نشر میزان.
- رضایی‌پور، آرزو (۱۳۸۸). مجموعه کامل قوانین و مقررات حقوق شهروندی، تهران: نشر سپهر ادب.
- رضایی‌پور، آرزو (۱۳۸۷). حقوق شهروندی. چاپ سوم، تهران: انتشارات آریان.
- عباسی، بیژن، (۱۳۹۳). «مبانی حقوق عمومی»، انتشارات دادگستر، چاپ اول.
- گروسی و همکاران (۱۳۸۶). «بررسی رابطه اعتماد اجتماعی و احساس امنیت (مطالعه موردی دانشجویان دختر دانشگاه آزاد جیرفت» فصلنامه دانش انتظامی، ش ۳۳، سال نهم، شماره دوم.
- کالدول، دانیل. (۱۳۸۲). «رابطه تهدیدها با امنیت در دنیای جهانی شده»، ترجمه مسعود آریایی‌نیا، مجله راهبرد، شماره ۲۹.
- سیمبر، رضا. (۱۳۷۹). «بازنگری مفهوم امنیت در عرضه روابط بین‌الملل»، مجله سیاست خارجی، شماره ۵۵.

منابع انگلیسی

- Pocock, J.G.A. (1998). The Citizenship Debates. Chapter 2 – The Ideal of Citizenship since Classical Times (originally published in Queen's Quarterly 99, no. 1). Minneapolis, MN: The University of Minnesota.
- Isin (co-editor), Engin F.; Turner (co-editor), Bryan S. (2002). Handbook of Citizenship Studies. Chapter 5 – David Burchell – Ancient Citizenship and its Inheritors; Chapter 6 – Rogers M. Smith – Modern Citizenship. London: Sage.
- Votruba, Martin. "Nationality, ethnicity in Slovakia". Slovak Studies Program. University of Pittsburgh.
- Weis, Paul (1979). Nationality and Statelessness in International Law. Sijthoff & Noordhoff.